

برنامہ حیات و زندگی

انتشارات
۹۵۱

نگرشی نو بہ فلسفہ جغرافیا

چیستی و چگونگی

press.um.edu.pk

دکتر محسن جان پرور

عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

سرشناسه: جان پرور، محسن، ۱۳۶۲ -
عنوان و نام پدیدآور: نگرشی نو به فلسفه جغرافیا: چیستی و چگونگی / محسن جان پرور؛ ویراستار علمی روح‌الله اسدی؛ ویراستار ادبی هانیه اسدیپور فعال مشهد.
مشخصات نشر: مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، انتشارات، ۱۴۰۴.
مشخصات ظاهری: ۸+۲۰۰ ص.
فروست: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد؛ ۹۵۱.
شابک: ISBN: 978-964-386-653-2
وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا.
یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۸۷.
یادداشت: نمایه.
موضوع: جغرافیا - فلسفه
شناسه افزوده: اسدیپور فعال مشهد، هانیه، ۱۳۶۶-، ویراستار
شناسه افزوده: دانشگاه فردوسی مشهد، انتشارات.
رده‌بندی کنگره: G۷۰
رده‌بندی دیویی: ۹۱۰/۰۱
شماره کتابشناسی ملی: ۱۰۱۷۶۳۵۰

Geography -- Philosophy

نگرشی نو به فلسفه جغرافیا: چیستی و چگونگی

پدیدآورنده: دکتر محسن جان پرور
ویراستار علمی: دکتر روح‌الله اسدی
ویراستار ادبی: هانیه اسدیپور فعال مشهد
مشخصات: وزیری، ۲۰۰ نسخه، چاپ اول، پاییز ۱۴۰۴
چاپ و صحافی: همیار
بها: ۲/۵۰۰/۰۰۰ ریال
حق چاپ برای انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد محفوظ است.

انتشارات
۹۵۱

مراکز پخش:

فروشگاه و نمایشگاه کتاب پردیس: مشهد، میدان آزادی، دانشگاه فردوسی مشهد، جنب سلف یاس
تلفن: ۳۸۸۰۲۶۶۶ - ۳۸۸۳۳۷۲۷ (۰۵۱)
مؤسسه کتابیران: تهران، میدان انقلاب، خیابان کارگر جنوبی، بین روانمهر و وحید نظری، بن‌بست
گشتاسب، پلاک ۸ تلفن: ۶۶۴۸۴۷۱۵ (۰۲۱)
مؤسسه دانشوران: تهران، خیابان انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردیبهشت) نبش خیابان نظری، شماره ۱۴۲
تلفکس: ۶۶۴۰۰۲۲۰ - ۶۶۴۰۰۱۴۴ (۰۲۱)

<http://press.um.ac.ir>

Email: press@um.ac.ir

«همهٔ انسان‌ها ذاتاً به دانستن تمایل دارند»

ارسطو

تقدیم به جامعهٔ جغرافی دانان و جغرافی خوانان ایران زمین

«به‌ویژه اساتید گران‌قدری که بر شانه‌های سترگ و اندیشه‌های آن‌ها تکیه کرده تا
بایستیم؛ چراکه به‌عنوان یک دانشجوی جغرافیا همیشه وام‌دار دانش آن‌ها هستیم»

press.um.ac.ir

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱
فصل ۱. فلسفه علم به زبان ساده.....	۵
مقدمه فصل اول.....	۵
۱-۱ فلسفه.....	۷
۱-۱-۱ کلیت فلسفه.....	۷
۱-۱-۲ فلسفی اندیشیدن.....	۸
۱-۱-۳ تقسیم‌بندی فلسفه.....	۹
۱-۳-۱-۱ فلسفه (حکمت) نظری.....	۱۰
۱-۳-۱-۲ فلسفه (حکمت) عملی (اخلاق).....	۱۳
۲-۱ علم.....	۱۵
۱-۲-۱ کلیت علم.....	۱۵
۲-۲-۱ ویژگی‌های علم.....	۱۶
۳-۲-۱ اعتبار و اهمیت علم.....	۲۳
۴-۲-۱ علم و شبه علم.....	۲۴
۵-۲-۱ علوم انسانی، علوم اجتماعی.....	۲۶
۳-۱ فلسفه علم.....	۲۷
۴-۱ جمع‌بندی مباحث فصل.....	۳۰
فصل ۲. تعاریف و مفاهیم پایه جغرافیا.....	۳۵
مقدمه فصل دوم.....	۳۵
۱-۲ سیری در تعاریف جغرافیا.....	۳۶
۲-۲ مفاهیم پایه‌ای در مطالعات جغرافیا.....	۴۱
۱-۲-۲ طبیعت.....	۴۱
۲-۲-۲ انسان.....	۴۳

۴۴	۳-۲-۲ موقعیت
۴۵	۴-۲-۲ جهت
۴۶	۵-۲-۲ فاصله
۴۷	۶-۲-۲ مکان جغرافیایی
۴۸	۷-۲-۲ فضای جغرافیایی
۵۱	۸-۲-۲ محیط جغرافیایی
۵۲	۹-۲-۲ مقیاس
۵۳	۱۰-۲-۲ چشم انداز جغرافیایی
۵۳	۱۱-۲-۲ ناحیه جغرافیایی
۵۴	۳-۲ جمع بندی مباحث فصل
۵۵	فصل ۳. چیستی جغرافیا
۵۵	مقدمه فصل سوم
۵۶	۱-۳ ماهیت جغرافیا
۶۱	۲-۳ موضوع جغرافیا
۶۴	۳-۳ هدف جغرافیا
۷۰	۱-۳-۳ توسعه یافتگی
۷۴	۲-۳-۳ پایداری زیستی (انسانی و طبیعی)
۷۶	۳-۳-۳ تعامل مثبت و هم تکمیلی با فضاهاى فروتر و فراتر
۷۷	۴-۳-۳ اتحاد و یکپارچگی و همراهی شهروندان
۷۹	۵-۳-۳ پویایی و حرکت روبه جلو
۸۰	۶-۳-۳ وجود امنیت در سطوح و ابعاد مختلف
۸۰	۱-۶-۳-۳ سطوح امنیت
۸۱	۲-۶-۳-۳ اشکال امنیت
۸۲	۷-۳-۳ قانونمندی، آرمان گرایی و هویت طلبی
۸۴	۸-۳-۳ عدالت جغرافیایی و اجتماعی
۸۶	۹-۳-۳ ساختار نظام مند، کارآمد و اثربخش
۸۸	۱۰-۳-۳ گردش نظام مند و عادلانه قدرت (گردش نخبگی)

۴-۳ تاریخچه جغرافیا.....	۹۲
۵-۳ روش شناسی جغرافیا.....	۹۹
۶-۳ مبادی علم جغرافیا.....	۱۰۵
۷-۳ قلمرو و محدوده جغرافیا.....	۱۱۵
۸-۳ جمع بندی مباحث فصل.....	۱۲۰

فصل ۴. چگونگی جغرافیا.....	۱۲۳
مقدمه فصل چهارم.....	۱۲۳
۱-۴ بستر و چهره طبیعی فضای جغرافیایی.....	۱۲۵
۱-۴-۱ مؤلفه های اولیه بستر و چهره طبیعی.....	۱۲۶
۱-۴-۲ مؤلفه های ثانویه بستر و چهره طبیعی.....	۱۳۰
۲-۴ منظر و سیمای انسانی فضای جغرافیایی.....	۱۳۴
۲-۴-۱ مؤلفه های اولیه منظر و سیمای انسانی.....	۱۳۶
۲-۴-۲ مؤلفه های ثانویه منظر و سیمای انسانی.....	۱۴۱
۳-۴ مدیران حاکم بر فضا.....	۱۴۴
۳-۴-۱ چیستی مدیران حاکم بر فضا.....	۱۴۵
۳-۴-۲ چگونگی عمل مدیران حاکم بر فضا.....	۱۵۰
۴-۴ محدوده ها و مرزها در فضاهای جغرافیایی.....	۱۶۰
۵-۴ علت وجودی.....	۱۶۵
۶-۴ گفتمان ها و خرد گفتمان های شکل دهنده و حاکم بر فضای جغرافیایی.....	۱۶۷
۷-۴ جمع بندی مباحث فصل.....	۱۷۳

فصل ۵. گرایش بندی های موضوعی در جغرافیا.....	۱۷۵
مقدمه فصل پنجم.....	۱۷۵
۱-۵ گرایش بندی در جغرافیا (موافقان و مخالفان).....	۱۷۷
۲-۵ گرایش بندی های موجود در جغرافیا.....	۱۸۲
۲-۵-۱ اولین گرایش بندی: جغرافیای طبیعی و انسانی.....	۱۸۲
۲-۵-۲ دومین گرایش بندی: جغرافیای طبیعی و انسانی و فنون جغرافیایی.....	۱۸۴

ح نگرشی نو به فلسفه جغرافیا (چیستی و چگونگی)

- ۱۸۵ ۳-۲-۵ سومین گرایش‌بندی مؤسسه جغرافی دانان انگلیس
- ۱۸۵ ۳-۵ گرایش‌بندی موضوعی متفاوت در جغرافیا
- ۱۸۶ ۱-۳-۵ گرایش‌های تخصصی مبتنی بر ماهیت
- ۱۸۷ ۲-۳-۵ گرایش‌های تخصصی مبتنی بر پدیدارهای جغرافیایی
- ۱۸۸ ۳-۳-۵ گرایش‌های تخصصی مبتنی بر فناوری‌ها
- ۱۸۹ ۴-۵ جمع‌بندی مباحث فصل
- ۱۹۱ منابع
- ۱۹۹ نمایه

پیشگفتار

بهترین پیشگفتار برای کتاب حاضر، اشاره به کتاب *جغرافیا (تاریخ و مفاهیم)* نوشته جنسن^۱ است که در سال ۱۹۸۸ به چاپ رسیده و در ایران در سال ۱۳۷۶ توسط دکتر جلال تبریزی ترجمه شده است. فصل اول این کتاب به این صورت آغاز می‌شود:

«اکثر مردم صرفاً برداشت‌هایی مبهم از محتوای جغرافیای علمی دارند. جغرافیای دبستانی و دبیرستانی یادآور خاطرات بدی از حفظ اسامی رودخانه‌ها و شهرهاست. هنوز مردمی را می‌توان یافت که همچنان فکر می‌کنند جغرافی دانان بایستی انبوهی از اطلاعات را بدانند و از جمعیت تمامی شهرهای جهان مطلع باشند و یا نام تمامی کشورهای جدید در قاره آفریقا را بدانند و بتوانند آن‌ها را روی نقشه نشان دهند. این طرز تفکر در مورد جغرافیا به عنوان دائرةالمعارف مکان‌های مختلف، زمانی که از دفتر روزنامه‌ای به دفتر دانشکده محلی جغرافیا زنگ می‌زنند تا بدانند در دنیا چند شهر به نام نیو کاسل معروف است، به خوبی پیداست. همچنین، مردم چنین فکر می‌کنند که جغرافیا به نحوی با نقشه سروکار دارد و چنین فرض می‌شود که جغرافی دانان افرادی هستند که چگونگی تهیه نقشه را می‌دانند. دیدگاه دیگر در مورد جغرافی دانان این است که آن‌ها سفرنامه نویس هستند که این اعتقادی است قابل درک. هر کسی که سالنامه می‌خواند، به خوبی می‌بیند که غالب موضوعاتی که در این سالنامه‌ها تحت عنوان جغرافیا آمده، شرح حالی از نتایج دیدارهای انجام شده از مناطق مختلف است. چه هریک از این برداشت‌های عامیانه در مورد ماهیت جغرافیا بخشی از حقیقت را دربرمی‌گیرد (جنسن، ۱۳۷۶: ۱۳)، اما در واقعیت نمی‌تواند کلیت و ماهیت جغرافیا را برساند».

بعد از گذشت چند دهه از نوشته شدن چنین کتابی با این مقدمه که نشان‌دهنده ذهنیت و برداشت‌های عامه و حتی مسئولان از جغرافیا در آن بازه زمانی بوده است و مسئله اصلی جغرافی دانان را عدم معرفی درست و شناخت سطحی از جغرافیا معرفی می‌کند، آیا تغییر محسوسی برای بازآفرینی و بازسازی اندیشه‌ها و نگرش‌ها نسبت به جغرافیا صورت گرفته است؟ یعنی، اگر هم اکنون بخواهیم از افراد عادی و مسئول در حوزه‌های مختلف در کشور در مورد جغرافیا سؤال پرسیم، چه جوابی دریافت خواهیم کرد؟ تلاش‌های صورت گرفته در طی دو دهه اخیر در عرصه مطالعات جغرافیایی به چه میزان توانسته است زمینه شناخت و درک درست و واقع‌بینانه نسبت به جغرافیا را افزایش دهد؟

1. Jensen

با نگاه و بررسی ساده افراد پیرامون خود شاید بتوان به سؤالات بالا پاسخ داد. شواهد موجود به سادگی نشان می‌دهد که همچنان بعد از گذشت بیش از سه دهه، باوجود تلاش‌های صورت گرفته از سوی صاحب‌نظران و اندیشمندان جغرافیایی که قاعدتاً کارهای خوبی نیز در عرصه مطالعات جغرافیایی ارائه داده‌اند، نگرش و رویکرد نسبت به جغرافیا همچنان تغییری نکرده و در این مرحله باقی مانده است. سؤالی که اینجا مطرح می‌شود این است که چرا جغرافی‌دانان باوجود شناخت مسئله و مشکل پایه‌ای خود در عرصه شکل‌دهی به ذهنیت افراد و شکوفایی و اهمیت‌یابی در عرصه‌های مختلف (علمی و عملی) همچنان نتوانسته‌اند آن گونه که بایسته و شایسته، راه به جایی ببرند؟ شاید بهترین پاسخی که بتوان به پرسش بالا داد این است چیزی که جغرافیا را در این امر ناکام گذاشته، عدم دارا بودن مکانیسم علمی نظام‌مند و نسبتاً منسجم و قابل قبول در میان صاحب‌نظران و سردمداران این علم است؛ چراکه به هر کتاب و نوشته‌ای که مراجعه می‌شود، تعدد آرا نسبت به فلسفه جغرافیا وجود دارد و در زمینه ماهیت جغرافیا (ماهیت ربطی، ماهیت بین‌رشته‌ای و غیره) و تعاریف متعدد و غیره به سادگی نمایان می‌گردد. چگونه می‌توان از این مرحله عبور کرد؟ شاید بتوان گفت جغرافیا باید خود مسیر کمک به خود را کسب و به خودش کمک کند تا بتواند چهارچوب و فلسفه قابل قبول و درکی را برای خود بسازد و پیش برود؛ چراکه جریان تحولات و تغییرات صورت گرفته در طی دهه‌های اخیر روند روبه گسترشی داشته و سبب شده است نگرش به جغرافیا نیز اهمیت یابد؛ چراکه مسائل و رویدادها همگی دارای ماهیتی مکانی-فضایی هستند، اما جایگاه مطالعات و عملکرد جغرافیا در آن نامشخص و مبهم است. متناسب باوجود این مسائل است که در کتاب حاضر تلاش شده است تا حد امکان چهارچوبی قابل فهم و منسجم از فلسفه علم جغرافیا بیان شود تا بتوان برپایه آن زمینه‌بازایی و نقش‌آفرینی واقعی برای رشته جغرافیا در نظر گرفت و آن را در عرصه علم و معرفت به جایگاه واقعی‌اش ارتقا داد. برای دستیابی به این مهم، باید شناخت خود را برپایه دلیری، سخت‌گیری بر خویش و با خود صادق بودن گذاشت و آرمان‌ها و تصورات قبل (هرآنچه ذهن را درگیر کرده و محتوای آن را شکل داده است) را با دیدگاه شک و تردید واکاوی کرد؛ چراکه باید دانست ذهنی که با شک علمی و تفکر انتقادی پرورش نیافته باشد، پذیرای مباحث و رویکردهای جدید نیست و دیگر ظرفیتی برای ورود مباحث و رویکردهای جدید ندارد و مطالعه چندباره کتاب حاضر نیز کمکی به تغییر رویکردها و دیدگاه آن نخواهد کرد. پس، باید ذهن را آماده کرد و نگرشی متفاوت را در پیش گرفت. این رویکردی است که تلاش شده است در این کتاب پی گرفته شود. براین مبنا، تلاش شده است با در پیش گرفتن نگرشی فلسفی، زمینه عمق‌بخشی و مستحکم‌تر کردن حوزه مطالعات جغرافیا در قالب یک مکانیسم نظام‌مند فراهم شود. کتاب حاضر در قالب فصل‌بندی زیر تنظیم شده است:

فصل اول- فلسفه علم به زبان ساده

فصل دوم- تعاریف و مفاهیم پایه در جغرافیا

فصل سوم- چستی جغرافیا

فصل چهارم- چگونگی جغرافیا

فصل پنجم- گرایش‌بندی‌های موضوعی در جغرافیا

از جمله ویژگی‌های کتاب حاضر تلاش برای شکل‌دهی به یک مکانیسم منطقی و نظام‌مند اندیشی در حوزه مطالعات جغرافیاست؛ چرا که یکی از بهترین و شاید بتوان گفت ساده‌ترین و ضروری‌ترین روش‌هایی که جغرافیا می‌تواند کمکی به خود کند، شکل‌دهی به نظام‌منداندیشی در بیان و شکل‌دهی به مکانیسم منطقی و نظام‌مند در کارهای علمی در حوزه جغرافیاست. دستیابی به این مهم نیازمند وجود وحدت نظر در طول کتاب است که تا حد امکان تلاش شده در نظر گرفته شود تا به خوانندگان مهارت لازم برای جغرافیایی اندیشیدن بدهد. مخاطبان کتاب حاضر دانشجویان کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری رشته جغرافیا و گرایش‌های آن در کنار علاقه‌مندان به مباحث مرتبط با جغرافیا هستند. در پایان، نویسنده کتاب خود را مرهون اساتید و کسانی می‌داند که از آثار و نوشته‌های ارزشمند و راهنمایی‌های آنان در تولید این اثر بهره برده است. نویسنده امیدوار است که این مطالب و مباحث بتوانند مورد توجه خوانندگان محترم قرار گیرند و بخشی از سؤالات آن‌ها را پاسخ‌گو باشند و ذهنیت آن‌ها را نسبت به جغرافیا آگاه‌تر سازند و زمینه را برای حرکت به منظور بهره‌وری بیشتر و بهتر از این حوزه مطالعاتی مبتنی بر پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های برجسته آن فراهم کنند. خوانندگان محترم (صاحب‌نظران، پژوهشگران و دانشجویان) می‌توانند نکات و نقدهای مورد نظر خود در زمینه کتاب را از طریق آدرس پست الکترونیک janparvar@um.ac.ir به نویسنده منتقل کنند تا در چاپ‌های بعدی در کتاب اعمال شود.

دکتر محسن جان‌پرور

عضو هیئت علمی گروه جغرافیای دانشگاه فردوسی مشهد

تابستان ۱۴۰۳